

УДК 811.163.1'36(075.8)(049.3)

Марија Паунова**СОВРЕМЕН УЧЕБНИК ПО СТАРОСЛОВЕНСКИ ЈАЗИК
(Емилија Црвенковска, *Старословенска ѓрамаѓика*,
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2021)**

Во 2021 година, во годината кога се одбележуваа два големи јубилеја, 100 години од раѓањето на патронот на Филолошкиот факултет, Блаже Конески, и платинестиот јубилеј 75 години од постоењето и дејствувањето на Филолошкиот факултет, во издание на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, излезе од печат книгата *Старословенска ѓрамаѓика* од Емилија Црвенковска. Авторката се погрижила пред себе да имаме, пред сè, темелно подготвен учебник за универзитетска настава, но воедно и студиозна стручно-научна литература, не само во македонистичките кругови во земјава и во странство, туку и надвор од нив. Имено, овој универзитетски учебник првенствено им е наменет на студентите на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ што изучуваат словенски јазици и литератури, но и на студентите од Филозофскиот факултет од групите археологија, историја на уметност, историја и архивистика, објаснувајќи го постанокот, функционирањето и граматиката на старословенскиот јазик. Во него покрај запознавањето со јазикот на најстарите словенски текстови, преку читанката е овозможено и запознавање со оригиналните текстови. Вклучени се и нови сознанија за старословенскиот јазик, кои, пред сè, се однесуваат на нови непознати старословенски ракописи.

Грамматиката се состои од 234 страници конципирани во следниве делови: *За учебничокѓ* (5-6); *Увод* (7-9); *Истѓориски ѓреѓлед* (11-45); *Фонеѓика* (47-69); *Морфолоѓија* (71-146); *Основни особеносѓи на синѓтаксаѓа* (147-153); *Лексика* (155-158); *Сѓисок на краѓенки* (159-160); *Знаѓи шѓѓо се ѓрименувааѓѓ во оваа книѓа* (161); *Литѓераѓѓра* (163-168); *Тексѓови* (169-

200); *Речник кон ѿекстѿовиѿе* (201-221) и *Снимки* (223-230). На крајот од трудот е дадена содржината.

Во воведниот збор на авторката, *За учебникоѿи*, се изнесени намената и целта на учебникот, како и причините за изучување на старословенскиот јазик, особено во македонската средина „од каде што потекнуваат основите на старословенскиот јазик, па така тој претставува и извор на идентификација со националната култура“. Во *Уводоѿи* се разгледуваат поимите јазично семејство и прајазик, за поконкретно авторката да се задржи на словенското јазично семејство и на неговото расчленување на три поголеми групи, со акцент на старословенскиот и со аргументирано објаснување зошто старословенскиот е јужнословенски јазик.

Во делот *Истѿориски ѿреѿег* се дава исцрпен преглед на почетоците и на историскиот развој на словенската писменост. Почнувајќи од словенските и несловенските (грчки и латински) извори за животот и за дејноста на словенските првоучители, творците на првиот книжевен (пишан) словенски јазик, Константин-Кирил и Методиј, се доаѓа до називите под кои првично се споменува старословенскиот јазик, како и до именувањата на старословенскиот јазик во различни извори, во различни средини и традиции. Следува историјат на модерното проучување на старословенскиот. Наведени се теориите за народната основа на старословенскиот јазик. Во продолжение авторката се занимава со старословенските азбуки, глаголицата и кирилицата, и со нивниот проилез. Изнесени се многубројни податоци за двете фонетски писма, а одделен раздел е посветен на сличностите, како и на разликите на двете најстари словенски азбуки. Понатаму, следува табеларен преглед на старословенската глаголица и кирилица, за да може поилустративно да се согледаат постојните сличности и разлики меѓу двете писма. За полесно усвојување на бројните вредности на буквите се дава поделба во три енеади. По наведување на двата можни начини на сметање на времето во старословенските споменици, византиски и александриски, авторката се задржува на редоследот на буквите во старословенските азбуки засведочени во абецедари и во азбучни молитви. Претставени се и објаснети се надредните и интерпункциските знаци во старословенските текстови. Одделно внимание им е посветено на кратенките (контракции и суспензии), а даден е и список на најчесто употребувани зборови под титла. Потоа се преминува кон мошне презицно и прегледно презентирање на писмените споменици на старословенскиот јазик, книжевни и епиграфски, глаголски и кирилски. На класичните текстови им е посветено подробно внимание, при што, по нивниот многустран опис се посочува на печатените изданија и на литера-

турата за ракописите. Особено значајно е тоа што се посочуваат и повеќе електронски извори, односно различни интернет-адреси на кои студентите можат да се запознаат со целосниот / расчитаниот / транслитерираниот текст на ракописот. За првпат во нашата традиција овде се вклучени и сознанија за новооткриени, досега непознати старословенски споменици. Во овој дел авторката се осврнува и на редакциите на црковнословенскиот јазик и на нивните особености. Како особено значаен во оваа насока е разделот посветен на старословенскиот на македонско тло, односно, на, за нас најважната, македонската редакција на црковнословенскиот јазик, каде што авторката, освен што детално ги наведува јазичните карактеристики на сите јазични рамништа, се задржува на центрите во коишто се негувала писменоста и на ракописите (од XII до XIV) во коишто е одразена македонската редакција на црковнословенскиот.

Значаен простор заземаат и содржините од *Фонетика*. По прегледот на особеностите на старословенските гласови, се прави грижлив опис на вокалниот систем во старите зачувани текстови од крајот на X и почетокот на XI век. Дадени се опозициите кај вокалите, а потоа се разгледува потеклото на секој вокал одделно, при што особено подробно се обработени сите поважни специфики на оние вокали што се карактеристични за старословенскиот (вокализација на еровите, преглас на еровите, ерови во напрегната позиција, секундарни ерови; назали, мешање на назалите). Во оваа насока одделен раздел претставува оној во кој се разгледуваат вокалите во почетокот на зборот и слоготворните гъ и љ. Во рамките на вокалниот систем се обработени метатезата на ликвидите и превојот на вокалите. По освртот на општите особености на консонантскиот систем, табеларно се дава приказ на консонантскиот систем на старословенскиот, во кој се вклучени поделбите на согласките. Следуваат основните консонантски промени кои довеле до формирање нови консонанти: трите палатализации и јотувањата. Пред да се премине на следното поглавје, се разгледуваат промените кај консонантските групи и акцентот.

Централно место во книгата му е посветено на изложувањето на граматичкиот материјал, во делот насловен *Морфологија* (стр.71-146). Авторката сестрано и мошне подробно се задржува на содржините поврзани со именската и со глаголската морфологија. Кај именките, по запознавањето со општите одлики и категории на формите, исцрпно се опфатени особеностите на деklinацијата на сите единаесет деklinационски основи, со седмочлен падежен систем во еднина, шестчлен во множина и тричлен во двоина. Табеларниот приказ на промените по падежи овозможува полесно визуелно восприемање на материјата. Заменскиот

систем темелно е разработен; дадени се поделбите на заменките, нивните карактеристики и функции, како и многубројни табели за илустрација на промената. Објаснувањето на придавките се збогатува со табеларни прикази на обележјата, особеностите на именската (простата) и на заменската (сложената) промена во позитив и во компаратив, што, секако, придонесува за поголема прегледност на оваа граматичка тема. Претставено е и образувањето и функционирањето на суперлативот и на апсолутниот суперлатив. Одделно внимание ѝ е посветено на зборовната група *броеви*, така што се разгледуваат основните, редните и збирните броеви, начинот на образување, промената на броевите во старословенскиот. Во вториот голем раздел од овој дел, се разгледани особеностите на глаголите и на нивната конјугација. На почетокот им е посветено внимание на својствените граматичките категории (лице, број, време, начин, вид, залог), а потоа авторката се задржува на поделбата на двете глаголски основи во старословенскиот и на класификацијата на глаголите на глаголски групи и подгрупи. Понатаму се дадени сите глаголски времиња во старословенскиот, имајќи ја предвид поделбата на прости и сложени глаголски форми. Кај секое од седумте времиња (презент, аорист, имперфект, перфект, плусквамперфект, футур и егзактен футур) начинот на образување е придружен со прегледни табели, во кои се илустрира конјугацијата во зависност од глаголската група на глаголите во старословенскиот. Исто така, се даваат и значењата, односно употребите на разработуваната глаголска форма, редовно придружени со потврди од најстарите, канонските евангелија. Во прилог на изложувањето на овие содржини, авторката дава и многу објаснувања, образложенија на конкретните процеси или форми, упатува на повеќе извори за конкретно прашање и сл., што впрочем е практика во целиот морфолошки дел, и интегрално, во целата граматика. На глаголските времиња, се надоврзува разгледувањето на двата начина, заповеден и условен начин. Еден раздел им е посветен на именските форми на глаголите (инфинитив, супин, партиципи и глаголска именка). Многустрано и студиозно се разгледуваат петте партиципа, секој уредно придружен со богат илустративен материјал, многу табели за посистематско и визуелно олеснето восприемање на образувањето, карактеристиките и промената на партиципите. Напоредно се даваат и бројни примери преку кои се илустрираат функциите на партиципите, нивните преводи, остатоци во македонскиот јазик и сл. На крајот од овој дел, за првпат во нашата академско-учебникарска традиција, фокусот е ставен на сите неменливи зборови; се разгледуваат прилозите, предлозите, сврзниците и честичките, извиците. Овој дел е новина и вистинско освежување при

изложувањето на граматичкиот материјал досега, особено ако се има предвид дека некои од нив, освен што може да бидат интересна граѓа, воедно се и мошне значајна, тука, пред сè, посочуваме на предлозите и на нивната *йодгршка* во изразувањето на падежните односи.

Во следниот дел, насловен како *Основни особености на синтаксата*, се обработени некои од суштинските содржини, како падежната синтакса, при што подробно е разгледана функцијата и употребата на секој од седумте падежи. Изложени се уште две теми; редот на зборовите во реченицата, како и согласување меѓу именските зборови, меѓу прирокот и подметот.

Во делот *Лексика* авторката се задржува на основните информации поврзани со речничкиот фонд на старословенскиот како *корџусен* јазик, при што се добива претстава за лексиката на кирилометодијевскиот јазик. Се наведуваат податоци за различни лексички слоеви; за лексеми од различно потекло; претставена е општословенска лексика во различни семантички сфери. Посветено е внимание и на заемките, посредни и непосредни, и на калките; на варијативноста во лексиката и на употребата на двојни форми. Особено интересно во овој дел е запознавањето на *чиџајтелоџ* со преведувачката техника и со истенченото преведувачко чувство на првите преведувачи, при што „може да се зборува за исклучителна култура на преведувачката дејност на Кирил и Методиј, за длабоко познавање на елементите од грчкиот и од словенскиот јазик“.

Потоа следува список на кратенки користени во изложување на материјалот, како и објаснување на знаците што се применуваат во оваа книга. Приложена е литературата што е користена во изработка на оваа капитална монографија, а воедно и мошне корисна литература: старословенски граматика, старословенски читанки и зборници со текстови, речници, палеографии, споредбени граматика, енциклопедии, е-извори за предметот и друга литература.

Во продолжение е даден избор на текстови од старословенските ракописи (старословенски ракописи пишувани со глаголица, старословенски ракописи пишувани со кирилица и *За буквиџе* од Црноризец Храбар). Покрај тоа што се посочува на печатените изданија на ракописите, се наведуваат и постојните и познатите електронски извори и разни интернет-адреси што се користат во науката. На овој начин се отвора можност заинтересираните да се запознаат со интегралните изданија, со расчитаните текстови; со снимки од ракописите и со дополнителни информации за нив. Сето ова придонесува учебникот, граматиката, да одговара напивно на современите потреби и да добие уште поголема практична и применлива вредност. Новина претставува што се даваат извадоци од најста-

рите ракописи, паралелно со двете писма, оригиналното – глаголското и кириличната транслитерација. Во оваа насока авторката приложува и текстови од Добромировото евангелие, ракопис од македонска редакција на црковнословенскиот јазик од подоцнежен период, за споредба со трите старословенски евангелија. На овој начин на студентите им се овозможува да се стекнат со вештините читање и преведување од старословенски јазик, но, исто така, и да се упатат и во (продлабочена) анализа на *ѣрочийѣаноѣо*. Некои текстови се придружени со снимки.

Речникот кон текстовите е многу корисен од аспект на тоа што овозможува да се дојде до значењето на зборовите употребени во текстовите и да послужи како помагало за превод и за анализа. На крајот од книгата е направен избор од снимки на некои од најстарите словенски споменици, книжевни и епиграфски.

Книгата *Старословенска граматика* е современ универзитетски учебник со исклучителна вредност зашто, иако првенствено е наменет за студентите што како студиски предмет слушаат старословенскиот јазик, тој, им служи и на специјалистите кои посредно или непосредно доаѓаат во контакт со ова подрачје во рамките на своите проучувања. Книгата е одлично функционално и методолошки осмислена и конципирана во секој нејзин дел, што е резултат на повеќе од тридецениското предавачко искуство и целокупната научна и научно-учебникарска дејност и посветеност на Црвенковска. Ова доаѓа до израз во постепеното, но, воедно, темелно претставување на комплексноста на материјата што се обработува, но и во внимателниот избор на текстови преку кои студентите се запознаваат и имаат контакт со оригинални текстови од канонскиот период.

Оттаму, сметаме дека оваа граматика, овој универзитетски учебник, е многу значајно и вредно остварување, првенствено авторско на Црвенковска, а потоа и колективно, на македонистиката, на македонската (палео)славистика, но и пошироко, на македонската наука и култура, воопшто. Тоа е гаранција дека од него секогаш ќе имаат полза и потреба студентите и специјалистите, како и сите заинтересирани, и во земјата и во странство. Сречно ѝ благодариме на професорката за овој ислучително значаен влог и придонес кон осовременувањето на универзитетската настава по предметот Старословенски јазик.